

УДК 159.9

БОНДАР К. В.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗГЛЯДУ ФЕНОМЕНУ ТІЛЕСНОСТІ

У статті подається аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури щодо феноменології тілесності. Подається визначення тілесності як феноменологічної реальності, що є поєднанням біо-психосоціальних аспектів тілесного буття суб'єкта у фізичному світі. Розмежовуються поняття тіла та тілесності.

Ключові слова: життєвий простір, самоідентифікація, символіка тіла, тілесність, тілесне буття, тіло.

Новітні досягнення науки і техніки, нового образу життєвого простору інформаційного суспільства змінюють соціальні відносини виробництва, споживання і комунікації, гостро ставлять проблеми духовних цінностей та розвитку тілесної організації людини. Зміни у культурі, пов'язані з комерційним і споживчим ставленням до людського тіла, розвиток високотехнологічної наукової медицини і генетики породжують складні філософські проблеми, правові норми і моральні питання статусу людського тіла. Сутність, існування і самоідентифікація людини дедалі більше розглядаються, приймаючи до уваги людське тіло. Зміни у міжстатевих стосунках, феміністська критика підлеглого становища жінки у суспільстві сприяють поліпшенню інтереса до соціокультурних аспектів людської тілесності. Численні емпіричні дослідження тіла у психології і психофізіології, розробка специфічних тілесних технік, вирішення психотерапевтичних завдань сприяють збільшенню уваги до людської тілесності з боку вчених.

З реальністю тілесного існування людина стикається постійно. Хоча у повсякденному житті вона часто вже не помічає свого тіла, у тілесності є багато способів проявитися. Одна з найбільш поширених і найбільш неприємних – хвороби. Крім цього, і дуже велика область «нормальної» тілесності: існування тіла можна знайти практично у кожний момент нашої життєдіяльності, наприклад: «слабкості», «втоми», чи, навпаки, «сили», «пожвавлення» тощо.

Дослідження тілесності є елементом проблеми існування людини в усіх різноманітних характеристиках її сутності. Актуальність означеної проблематики обумовлена сучасним станом вчення про людину взагалі, антропологічною кризою, необхідністю рефлексії наукових даних про людську тілесність.

Метою нашої статті є розгляд тілесності як вищої психічної функції.

Завдання статті:

- визначити підходи до розуміння тілесності у психологічних дослідженнях;
- проаналізувати феноменологію тілесності у психології;
- розглянути питання феномену тілесності сучасної жінки.

Проблему людської тілесності можна вважати однією з найскладніших і найпарадоксальніших у філософсько-психологічному дискурсі. Впродовж багатьох століть ця проблема привертала увагу науковців: філософів, культурологів, антропологів, психологів та інших дослідників. Історія культури репрезентує різноманітність і нестандартність підходів до розгляду проблеми тілесності.

Загальновідомо, що у культурах усіх історичних епох, починаючи від античності до нашого часу, існувало певне трактування та філософське осмислення людського тіла. Проблема тілесності формулювалася у них як наявність вибору між «низьким» тілом і високою альтернативою – душою, тлінна низька плоть чи «Високий Вічний Розум». У період Нового часу значний внесок у розуміння проблеми взаємовідношення тіла і душі внесли Р. Декарт, Б. Спіноза, Дж. Локк, Дж. Берклі [1; 2; 9]. Після зародження філософської антропології як сфери філософського знання (І. Кант) з'являються нові оригінальні концепції розгляду людської тілесності (Ф. Ніцше, З. Фройд) [1; 2; 9].

Феномен тілесності як поєднання «внутрішнього» і «зовнішнього» став предметом аналізу Ж. Дельоза, Ф. Гватарі [4; 9]. Постмодернізм запропонував підхід, пов'язаний з філософією Ф. Ніцше, що репрезентує нову стратегію мислення: тіло (не зважаючи на те, гарне воно, звичайне чи потворне, юне, доросле чи старе) поставлено у центр ментальності і дискурсу [9].

Проблемі тілесності у межах філософсько-культурологічного дискурсу присвячені праці

М. Фуко, Ж. Батая [4; 9]. У межах філософської антропології найбільш актуальні праці Х. Плеснера, а наукове обґрунтування зв'язку статури і характеру людини дав німецький психіатр Е. Кречмер [9].

Аналіз філософських і культурологічних концепцій тілесності дозволяє говорити про антинімічну природу існування тіла у культурі. Людське тіло, з одного боку, презентується у культурі як поле розгортання соціокультурних смислів і результат дискурсивних соціальних практик, що забезпечують контроль над тілесністю людини, з іншого – тіло зберігає за собою певний простір автономії як онтологічний феномен, не доступний дискурсивному пізнанню.

Потрібно зазначити, що в українській етнографії й етнології вивчення тілесності так і не сформувалося в окремо артикульовану проблему чи напрям досліджень. Проблема тілесності тільки частково потрапляла у сферу уваги дослідників (М. Васильєв, К. Грушевська, П. Іванов та інші) [9]. Стислі пасажі про тіло представив у своїй праці П. Милорадович (зокрема розглянуто прийоми про поліпшення краси, а також загальні правила догляду за тілом взагалі і волоссям та нігтями зокрема) [9].

Наприкінці 80-х років ХХ століття проблематика тілесності почала опрацьовуватися у рамках теорії комунікації, а також як елемент «знакових засобів культури», «вторинних моделюючих систем», тобто структурно-семантичних і семіотичних підходів. Проблему тілесної комунікації та аналіз поз, жестів, міміки та інших способів промовляння тіла розглянув Я. Чеснов [9]. Дослідження семіотики етикету опублікували А. Байбурін та А. Топорков, де розглянули семантику жесту, зокрема схиляння голови і колін, потиск руки, поцілунок тощо [9]. Окремо було розглянуто символіку тіла і його частин через призму етикетної поведінки (голови, волосся, пальців, руки). Тіло знову проголошувалося одним із центральних символів структурних побудов, де людське тіло і всесвіт визнавалися парадигмально тотожними. Частково у своїх працях до проблеми тілесності зверталися такі автори, як: О. Боряк, О. Гомілко, О. Косміна, Н. Лисюк та інші [9].

Парадигма тілесності у сучасній культурі висунула свої вимоги, критерії та еталони до людського тіла. Сьогодні спостерігаємо необхідність створення привабливого іміджу в політиці, мистецтві, науці, рекламі, нову образність у віртуальній реальності, культ здоров'я і сексуальних потреб (на противагу деяким концептам 70-х років ХХ століття про аморфне, неструктуроване тіло, позбавлене бажання).

В останній час посилюються побоювання, пов'язані з формуванням переважно зовнішньо-орієнтованої людини. Діловий і професійний успіх, кар'єрна активність, гідне місце у соціальній ієрархії, самопрезентація, самореалізація, імідж – далеко не повний перелік вимог, які висуваються до сучасної жінки з метою прийняття її навколишнім світом.

Історичні епохи, типи культури мають численні унікальні особливості, які відрізняються домінуванням прагнень людей або до утилітаризму або до піднесення духу. Сьогодні зусилля більшості людей спрямовані переважно на зовнішній світ, який скоріше є речовим, обмеженим майном, прикрасами, матеріальними благами тощо. Побудова внутрішнього світу, створення храму душі дано далеко не кожному.

Вищезазначена позиція знаходить низку прямих та непрямих підтверджень у навколишній реальності. В останній час досить часто доводиться стикатися з новими, все більш витонченими поведінковими деструкціями, з більш складними соціальними та психологічними аномаліями.

Не зважаючи на те, що психологічний резонанс соціальних та культурних змін, кризових ситуацій, які відбуваються в останній час, досить широкий, не можна забувати про його неоднозначність.

Очевидно, що сьогодні наукові пошуки цінних ресурсів та станів внутрішнього життя людини повинні органічно доповнювати дослідження, які стали пріоритетними, зовнішніх критеріїв успішності та конкурентноздатності.

Величезний вплив на дослідження феномену жіночого тіла і сексуальності справила творчість французького філософа і культуролога Мішеля Фуко, у центрі філософії котрого знаходилася проблематика тіла: проблеми сексуальності, влади, безумства, бажання, маргінальних практик і типів суб'єктивності, які є центральними. Зокрема тритомна «Історія сексуальності» (1976–1984) Мішеля Фуко присвячена аналізу історичних механізмів суб'єктивності індивіда через практики сексуальності, стала однією з основних класичних методологічних робіт для дослідження жіночої тілесності, предметом якої, як відомо, є феномен жіночого тіла й особливості жіночої суб'єктивності у культурі [4].

Проблематика тіла у психологічній теорії вимагає зміни не тільки предмету, але і наукових методів аналізу.

Тіло, у термінології М. Фуко, вказує на поза-суб'єктний й афектний рівень функціонування

суб'єктивності. Моделлю позасуб'єктного, тілесного функціонування жінки у М. Фуко є модель маргінальної суб'єктивності у Паноптіконі – в'язниці спеціальної архітектурної будови, де невидимий наглядач, що знаходиться у центральній башті, бачить суб'єктів-ув'язнених у клітках-камерах, розташованих навколо башти по колу. Ефект тілесного/афектного функціонування суб'єктивності, вважає М. Фуко, полягає не тільки у тому, що ув'язнений повністю контролюється спостерігачем, але у тому, що суб'єкт «більше не належить собі», і, за словами Ж. Делеза, «абстрактною формулою Паноптізму вже не «бачитиме, не будучи видимим», а нав'язувати-ме якийсь тип поведінки будь-якій людській множині. У такому разі суб'єкт втрачає класичну форму суб'єкта-субстанції і стає тілесним суб'єктом, тобто формою, неідентичною собі. Прикладами неідентичної тілесної (маргінальної) суб'єктивності у М. Фуко є ув'язнений, хворий, божевільний, сексуалізований і політичний суб'єкт, а також жінка і дитина. І хоча М. Фуко аналізує феномен і типи тілесності у сучасній культурі на прикладі пенітенціарних практик, потім він переносить дію цих механізмів на все поле сучасної культури. У результаті для психологів феномен «жіночого» стає символом тілесних репресованих практик у культурі – тих, які Мішель Фуко називав маргінальними практиками [4].

Таким чином, тіло М. Фуко трактує водночас як об'єкт знання і як суб'єкт. Сучасною формою існування тіла, на думку М. Фуко, є форма, яку він позначає як «слухняне тіло», функціонування котрої не визначається більше зовнішніми правилами владної регуляції і підпорядкування, але інтенсивнішими нормами саморегуляції, самоврядування і самоконтролю. Сучасне тіло – це тіло, що більш підкоряється не владі, проте швидше волі і бажанню [4].

Особливість в інтерпретації тілесності сучасної психологічної теорії полягає у тому, що вона трактує жіноче тіло швидше як об'єкт інтенсивного задоволення і бажання, а не регуляції і контролю, який у першу чергу досліджував М. Фуко. Також, на відміну від М. Фуко, психологи звертають увагу на структури статевої диференціації індивідів, уводячи поняття тілесної відмінності й ефект сексуальної специфічності суб'єктів знання [4].

Феномен тіла і тілесних практик суб'єктивності М. Фуко аналізує на прикладі різних рівнів функціонування реальності – не тільки пенітенціарних практик нагляду і покарання, але і на прикладі аналізу мови, тексту, медичних практик, практик сексуальності [4].

У XIX столітті у процедурі визнання стала – і на це Фуко звертає особливу увагу – жіноча сексуальність [4].

Традиційні дискурсивні стратегії, що аналізують феномен жіночого у культурі, насильницьки примушували жіноче тіло до визнання (процеси відьом), і лише у XIX столітті починають заохочуватися практики добровільного жіночого визнання, у процесі котрого формувалася жіноча «душа», «свідомість», «я». Жінка, що зізнається, як об'єкт пильного вивчення у культурі XIX століття – це суб'єктивність, що відкриває таємницю своєї «плоті» (своєї сексуальності) іншому (чоловікові – судді чи лікареві), – тому, хто слухає і судить жіночі заборонені і таємні фантазії, мрії і бажання. З іншого боку, жінка, яка зізнається, – це не тільки об'єкт влади, але і суб'єкт мови. Жіноча тілесна мова як мова визнання є тим полем сугестивних знаків, що відкриває шлях влади у такі сплетення волі, бажання і страждання, де, здавалося б, не може виникнути ніяка індивідуалізація. Більш того, якщо жінку примушують відмовитися від своєї мови і способу існування у світі, вона просто гине.

Для сучасної людини її тіло стає тією істотною умовою, яка багато у чому визначає професійну, соціальну і навіть особистісну успішність. Можна навіть сказати, що ставлення до тіла є сьогодні одним з аспектів соціальних поглядів на людину та її місце у суспільстві. Тому протягом останніх десятиріч відзначається постійне зростання попиту послуг, що відповідають потребі формуванні гарного і здорового тіла: спортивні зали, фітнес-клуби, салони краси, навіть пластична хірургія тощо.

У результаті психологічних досліджень встановлено, що у людини з вираженим прагненням змінити своє тіло вирішальні ролі грають зовсім не реальні тілесні параметри, а складна єдність сприйняття власного тіла і ставлення до нього. Чимало дослідників (Р. Бернс, Є.Т. Соколова, У. З. Мухіна, І.І. Чеснокова, І.З. Кон та інші) підкреслюють, що ставлення до свого тіла, його розмірів, форм, привабливості слугують найважливішим джерелом формування ставлення до власного Я [9; 11].

Першим психологом, у роботах якого зустрічається згадка і тлумачення «тілесного Я» у структурі психічного, був У. Джеймс [5].

Є.Т. Соколова провела аналіз теоретичних напрямів дослідження образу фізичного Я у психології, спираючись на рівневу класифікацію Р. Шонца, де «тілесне» постає як етап у розвитку самосвідомості дитини – становлення тілесної

самоідентичності. Для дитини відправною точкою лідера в освоєнні навколишнього світу стає, передусім, її власне тіло [9; 11].

У рамках психоаналітичного підходу О.У. Лаврова у своїй концепції тілесності в інтегративній психотерапії визначає тілесне «Я» як суб'єкт, що активно виявляє себе у тілесному бутті, наділений здатністю отримувати чуттєвий досвід, замінюваний на образи і концепти, і можливість самовираження у тілесній експресії [8].

А.Ш. Тхостов у своїй монографії «Психологія тілесності» декларує психосоматичну єдність людини і розглядає «нормальну» тілесність і патологію тілесності [12].

За визначенням Д.А. Бескової, тілесність – феноменологічна реальність, що є поєднанням біопсихосоціальних аспектів тілесного буття суб'єкта у фізичному світі. На її думку, тілесність є феноменом сприйняття і самосвідомості, що формується у спільній діяльності [1; 2].

Відповідно до І.М. Биховської, тілесність передбачає відмінність трьох просторів: природного, соціального і культурного [3]. Т.С. Леві також розглядає тілесність у єдності онтогенетичного й індивідуального, соціокультурного та історичного розвитку, як «одухотворене тіло», що становить індивідуально-психологічний і значеннєвий компоненти унікальної людської істоти [9].

Сьогодні прийнято вважати, що тілесність недостатньо ідентична тілу, що вона «ширше» і «більше» тіла, і тілесно-метафорично висловлює психологічні проблеми людини. У той самий час, попри сучасний рівень знання тіла і психології людини, сама сутність тілесності досі недостатньо прояснена.

Тілесність виявилася «теоретично невидимою» для психології, не зважаючи на її очевидність. Декларуючи психосоматичну єдність людини, психологія працює переважно з явищами свідомості, вищої психічної діяльності, а тілесність залишається для неї чужою, натурально організованою і природно готовою до життя якістю. З дослідження процесу становлення людини – соціалізації і опосередковування її функцій – випала одна з фундаментальних сторін: природна життєдіяльність самої людини, її тілесне буття. Це – освоєння соціалізованих форм здійснення тілесних функцій (їжі, пиття, сексуальної поведінки та іншого), і величезної області культурних способів переживання та вияву хворобливих тілесних розладів. Такий стан призводить до того, що «безтілесна» психологія випускає цілі пласти найважливішої реальності існу-

вання, зіштовхуючись із нею лише у формі «ущербності», викривленого розвитку чи патології, кризи довіри, безпорадності теоретичного розуміння і лікування розладів, патогенез яких знаходиться за межами фізіологічних змін. Разом із тим, психологія тілесності досі залишається не розробленою областю власне наукової психології, а сама тілесність сприймається як «нижча», архаїчна форма життєдіяльності, на яку не поширюються загальнопсихологічні закономірності розвитку та існування.

Ідею «культурного» тіла та його символічної природи неодноразово обговорювали філософи-антропологи (Е. Кассирер), мистецтвознавці (М. Бахтін, М. Волошин) [9; 12]. Проте принцип універсальної ролі символічного у культурі сам не дозволяє розкрити психологічний зміст культурних феноменів тілесності.

«Тілесність» – не синонім «тіла» у його фізичному розумінні.

Тілесність – феноменологічна реальність, що є поєднанням біопсихосоціальних аспектів тілесного буття суб'єкта у фізичному світі.

Поняття «тілесність» відрізняється від розуміння «образу тіла», хоча однозначно розвести ці терміни неможливо, бо у деяких випадках уявлення про «образ тіла» дуже близькі до поняття «тілесності».

Проте образ тіла є переважно феноменом сприйняття і пов'язаний, більшою мірою, зі структурою інтрапсихічного досвіду, відповідного ряду особистісних характеристик, ніж із особливостями власне тілесної реальності.

Тілесність також тотожна тілу-організму, біологічному субстрату і включає окрім психофізіологічних компонентів (що операціоналізуються у дослідженнях рефлексу, схеми тіла, пози, здібності тіла до руху і професійних дій), усвідомлювані і неусвідомлювані, чіткі чи невиразні образи, символи, уявлення, переживання.

Подібно до інших вищих психічних функцій тілесність вбудовується в єдиний хід психічного розвитку та набуває системної будови, має знаково-символічний характер, «культурну» форму, довільність функціонування.

Список використаних джерел

1. Бескова Д.А. Телесность как пространственная структура / Д.А. Бескова, А.Ш. Тхостов // Психология телесности между душой и телом — М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2005. — С. 236—252.
2. Бескова Д.А. Пространство телесности: человек в мире и мир в человеке / Д.А. Бескова // Психология и психотехника. — 2009. — № 4. — С. 8—17.
3. Быховская И.М. Физическая культура как практическая аксиология человеческого тела: методологические основания анализа проблемы / И.М. Быхов-

- ская // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. — 1996. — № 2. — С. 19—27.
4. Делез Ж. Логика смысла: Мишель Фуко *Theatrum philosophicum* / Ж. Делез. — Москва: «Раритет», Екатеринбург: «Деловая книга», 1998. — 480 с.
  5. Джеймс У. Личность / У. Джеймс // Психология самосознания. Хрестоматия. — Самара, 2000. — С. 7.
  6. Зинченко В.П. Психология телесности между душой и телом / В.П. Зинченко, Т.С. Леви. — М.: АСТ, АСТ Москва, 2007. — 736 с. — [Серия: Philosophy].
  7. Кулаков С.А. Основы психосоматики / С.А. Кулаков. — СПб.: Речь, 2003. — 288 с.
  8. Лаврова О.В. Концепция телесности в интегративной психотерапии / О.В. Лаврова [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.adhoc-coaching.spb.ru/pub/konceptiya_telesnosti.htm.
  9. Леви Т.С. Психология телесности в ракурсе личностного развития / Т.С. Леви // Междисциплинарные проблемы психологии телесности / Ред.-сост. В.П. Зинченко, Т.С. Леви. — М., 2004. — С. 288—309.
  10. Психосоматика. Телесность и культура / Под редакцией В.В. Николаевой. — М.: Издательство: Академический Проект, 2009. — 320 с.
  11. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е.Т. Соколова. — М.: Изд-во МГУ, 1989. — 216 с.
  12. Тхостов А.Ш. Психология телесности / А.Ш. Тхостов. — М.: Смысл, 2002. — 287 с.

БОНДАРЬ Е. В.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РАССМОТРЕНИЮ ФЕНОМЕНА ТЕЛЕСНОСТИ

В статье дается анализ отечественной и зарубежной научной литературы по феноменологии телесности. Точное определение телесности как феноменологической реальности, представляющей собой сочетание биопсихосоциальных аспектов телесного бытия субъекта в физическом мире. Разграничиваются понятия тела и телесности.

Ключевые слова: жизненное пространство, самоидентификация, символика тела, телесность, телесное бытие, тело.

BONDAR E. V.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE CONSIDERATION OF THE PHENOMENON OF CORPOREALITY

The article provides an analysis of domestic and foreign scientific literature on the phenomenology of corporeality. The exact definition of physicality as a phenomenological reality, a combination of biopsychosocial aspects of bodily existence of the subject in the physical world. Delineates the concept of the body and the body.

Keywords: living space, identity, symbolism of the body, bodily, corporeal being, body.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2013 року.

УДК 159.9

БОРИСЮК А. С.

Буковинський державний медичний університет

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХІЧНОГО ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я МОЛОДІ

У статті проаналізовано соціально-психологічні чинники психічного та психологічного здоров'я. Здійснено класифікацію та аналіз критеріїв психологічного та психічного здоров'я, виділено психологічні чинники здоров'я, показано взаємозв'язок психіки та соматки. Подано результати дослідження ціннісно-мотиваційних аспектів ставлення до власного психологічного здоров'я молоді.

Ключові слова: психічне здоров'я, психологічне здоров'я, соматичне здоров'я, мотивація збереження здоров'я.

Відповідно до даних Всесвітньої організації охорони здоров'я 300 млн. жителів нашої планети потерпають від психологічних розладів. У зв'язку з цим проблема збереження і зміцнення здоров'я в умовах сучасного суспільства широко обговорюється представниками різних професій: медиками, валеологами, психологами, педагогами.

Не зважаючи на високі досягнення у галузі медицини, двадцять перше століття характеризується зростанням кількості соматичних та

психічних розладів. Загальновідомо, що стан здоров'я людини на 50% залежить від способу життя, на 20% – від оточуючого середовища, на 20% – від генотипу і лише на 10% – від рівня розвитку медичного обслуговування. На сьогодні медицина не у змозі істотно впливати на здоров'я людини. Виникає необхідність пошуку ефективних засобів, спрямованих на збереження соматичного, психічного і психологічного здоров'я [1].